

BEGRAVEN
VERLEDEN

E.H.P. CORDFUNKE

BEGRAVEN VERLEDEN

.....
Hoven en kastelen in Kennemerland [850-1350]
.....

Met een bijdrage van J. Roefstra

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van
Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Holland
J.C. Ruigrok Stichting
J.E. Jurriaanse Stichting
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting
Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm

Afbeelding omslag: Het landvolk bezig met dorsen van het koren. Afbeelding uit de Maciejowski bijbel, fol. 18^r

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen
Ontwerp binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

© 2018 E.H.P. Cordfunke, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2018 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462492714
NUR 688

Inhoud

Voorwoord	6
1 Inleiding	9
2 Kennemerland in de Vroege Middeleeuwen, een inleiding	13
3 Hoven en hoevenaars	29
4 Hoven in Kennemerland, een overzicht	41
5 Hofland, een grafelijke hof	55
6 Beverwijk, van hof naar ambacht	61
7 Alkmaar en de abdij van Egmond	75
8 Kastelen op Hofland	91
9 Oud Haarlem opgegraven <i>J. Roefstra</i>	101
10 Terugblik	115
Noten	119
Bibliografie	129
Lijst van gebruikte afkortingen	135
Verantwoording van de afbeeldingen	137
Register	139

Voorwoord

Dit boek gaat over de vorm waarin en de wijze waarop de plattelandssamenleving in Kennemerland zich ontwikkelde in de periode 850-1350. Het kustgebied van ons land waarvan Kennemerland deel uitmaakt, kwam na de verovering door de Franken in het begin van de achtste eeuw in aanraking met de Frankische cultuur. Tegen het midden van de negende eeuw ontstond er het graafschap dat de kern zou vormen van het latere graafschap Holland. Het had toen nog de omvang van een smalle strook bewoonbare grond achter de duinen. Maar door veroveringen en ontginningen kreeg het graafschap in de periode 850-1350 zijn vorm en betekenis. In dit tijdvak zijn ruwweg twee perioden te onderscheiden.

De eerste periode, van 850-1100, wordt gekenmerkt door sociaal-economische en culturele structuren die nog grotendeels uit de Karolingische tijd afkomstig waren. De economische basis voor het bestaan was grondbezit dat, naar Karolingisch model, in hofverband werd geëxploiteerd. Het was een overwegend agrarische samenleving, zonder noemenswaardige industrie, zonder steden en met slechts één centrum van geleerdheid, de abdij van Egmond. Het West-Friese graafschap, zoals het toen nog werd aangeduid, was deel van het Duitse rijk; de graven die er het bewind voerden, waren aanvankelijk nog koninklijke ambtenaren. Maar in de politiek van die dagen speelden zij al spoedig een belangrijke rol. Zij ontvingen hun leen van de Duitse koningen, gingen zich als dynastieke vorsten gedragen en waren door huwelijken met andere dynastieën verbonden.

Omstreeks 1100 veranderde dit beeld. Een nieuwe periode brak aan waarin door structurele veranderingen de samenleving een volledig ander aanzien kreeg. De ontginningen van de wildernis die op grote schaal en van bovenaf geleid plaats vonden, boden een bestaan aan een snel groeiende bevolking. Op het nieuwe land heersten andere sociaal-

economische verhoudingen dan op het oude land. De spanningen die dit meebracht, hadden tot gevolg dat het oude hofstelsel in ontbinding raakte.

Omstreeks 1250 ontstonden nieuwe samenlevingsstructuren. In de plaats van de hoven kwamen buurgemeenten waarin de bewoners een grote mate van medezeggenschap hadden. Schout en schepenen vormden er het lokale bestuur. De steden – in – opkomst hadden een grote mate van autonomie, zoals gegarandeerd door het stadsrecht.

In de tweede periode was een nieuwe samenleving ontstaan die niet meer afhankelijk was van de opbrengsten van de grond, maar waar door ambachtelijke specialisatie een economische groei ontstond die door de landsheer werd bevorderd. In de abdij van Egmond, nog steeds het voornaamste culturele centrum van het graafschap, werden vanaf het begin van de 12e eeuw de annalen geschreven die één van de belangrijkste bronnen voor de oudste geschiedenis zouden worden van het graafschap dat in deze periode Holland zou gaan heten.

De hier in ‘vogevlucht’ geschetste ontwikkelingen komen in dit boek aan de orde. Al diegenen die mij bij het samenstellen ervan op de een of andere wijze behulpzaam zijn geweest door het geven van informatie, afbeeldingen of commentaar, wil ik ook hier bedanken. In het bijzonder noem ik Jean Roefstra die tal van illustraties ter beschikking stelde en met wie ik over de inhoud vele discussies heb gehad.

Een speciaal woord van dank is voor Dr. P.J. Woltering, Provinciaal Archeoloog van Noord-Holland van 1971 tot 1993, die het hele manuscript nauwgezet heeft gelezen en vele waardevolle adviezen gaf met betrekking tot de tekst.

De medewerkers van de uitgeverij Walburg Pers te Zutphen dank ik voor de als steeds prettige samenwerking en voor hun inzet om dit boek een fraaie vorm te geven.

E.H.P. Cordfunke

1

Inleiding

Grondbezit was de economische basis voor het bestaan van de vroegmiddeleeuwse bevolking. De landbouwgronden werden geëxploiteerd in hofverband, het landbouwmodel dat langs de kuststreken werd ingevoerd door de Franken na de verovering van dit gebied begin 8e eeuw. Een hof bestond uit een aantal boerderijen met een centrale vronhoeve (*curtis*) waar de hofheer of zijn plaatsvervanger verbleef. De centrale vronhoeve was veelal verdedigbaar door middel van een gracht of een wal met palissaden. De boeren waren meest onvrij en gebonden aan de grond. Een gedeelte van de opbrengst van de grond moesten zij afdragen aan de hofheer.

De oudste vermelding van een hof in Kennemerland dateert uit die tijd. Tussen 719 en 739 schonk de Frankische hofmeier Karel Martel aan de apostel Willibrord grondbezit in Velsen en omstreken (*in Fresia, in pago Kinheim*). In de niet in origineel overgeleverde oorkonden komt voor het eerst de naam Kennemerland voor. Volgens de overgeleverde tekst zouden er *in villa Felison* toen zeven hoevenaars hebben gewoond.¹

Bij gebrek aan schriftelijke gegevens weten we weinig over de hoven in Holland, over de omvang en de samenstelling van de bevolking in de Vroege Middeleeuwen. Ook over de locatie en de structuur van de hoven is nog betrekkelijk weinig bekend omdat veel van ons verleden is begraven, bedekt met meters hoge duinen of door ophogingen in de stadskernen. Voor meer kennis over dit 'begraven verleden' zijn we dan ook vooral aangewezen op archeologisch onderzoek.

Pas vanaf de tweede helft van de 13e eeuw, als de verschriftelijking van de maatschappij op gang komt, beschikken we over gegevens die een beeld geven van het functioneren van de hoven in de kuststreek van het huidige Holland. Toen De Monté verLoren in 1942 zijn veel geciteerde studie over de hoven in Holland publiceerde, moest hij

J.K. de Cock (1918-1991).

dan ook concluderen dat ‘de bronnen uit deze periode’, dat wil zeggen de periode van voor het midden van de 13e eeuw, schaars zijn, maar niettemin voldoende zijn om aan te tonen dat de hoforganisatie ‘ook in Holland de normale wijze van exploitatie voor grootgrondbezit is geweest.’² Hij lichtte dit toe met een overzicht van de op grond van schriftelijke gegevens aantoonbare hoven. Verreweg de meeste van deze gegevens dateren echter uit de 14e en 15e eeuw toen het hofstelsel al nagenoeg verdwenen was en nog slechts relictten herinnerden aan het functioneren ervan in de Vroege Middeleeuwen. Alleen bij de abdij van Egmond, waar het hofstelsel tot in het begin van de 15e eeuw min of meer gehandhaafd bleef, vinden we gegevens die ons kunnen inlichten over het functioneren van de hoven elders in het graafschap.

In Kennemerland, ‘eens de kern van het oude graafschap, met zijn romantische natuur, vrijheidsgeest en schat van legenden’,³ is sinds het verschijnen van de studie van De Monté verLoren in 1942 veel historisch en archeologisch onderzoek verricht waardoor onze kennis van de

omvang van de hoven, hun ligging en de samenstelling van de bevolking aanmerkelijk is toegenomen. In dit verband wijzen we op een aantal studies die voor dit onderzoek van grote betekenis zijn geweest.

In 1951 verscheen in drie delen het door P.A. Meilink ontsloten archief van de abdij van Egmond. Hierin bevindt zich een schat van gegevens over het dagelijks leven van de abdij, over de sociale en juridische verhoudingen in de periode 889-1436.

Van geheel andere aard is de fysisch-geografische studie van Kennemerland in de middeleeuwen waarop Jan Klaas de Cock in 1965 aan de universiteit van Groningen promoveerde. Aan de hand van kaartmateriaal, historische en archeologische gegevens heeft hij een beeld gegeven van de grenzen van de dorpsgebieden, de wegen en waterlopen, en de ontginningen in de middeleeuwen. Als zodanig vormt deze baanbrekende studie nog altijd een belangrijk uitgangspunt voor onderzoek.

Archeologisch onderzoek heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan onze kennis van de hoven. Naast een aantal kleinere opgravingen is in Kennemerland vooral het grootschalige archeologische onderzoek in Limmen – De Krocht in de jaren 2003 en 2004 van groot belang gebleken. Als één van de weinige niet verstoorde locaties uit de Vroege Middeleeuwen lag hier een unieke kans een vermoedelijk kleine hof van de abdij van Egmond op te graven. Een groot aantal sporen van bewoning en landbouwactiviteiten uit de periode 825-1250, met een opeenvolging van gebouwen en waterputten, gaf een beeld van de inrichting van een domeincentrum met een tiendschuur en enkele boerderijen. In 2007 volgde een archeologisch onderzoek in de duinen bij Bloemendaal van door stuifzand overdekte vroegmiddeleeuwse nederzettingen.

Tegen het midden van de 13e eeuw werden de meeste hoven ontbonden, een proces dat al in de 12e eeuw in gang was gezet. De opbrengsten van de grond liepen terug en de sociale verhoudingen hadden zich geleidelijk gewijzigd. In de plaats van de hoven kwamen de ambachten, bestuurlijke en juridische eenheden waarin het oude Friese recht was vervangen door het schepenrecht. Op veel plaatsen werd de voormalige hofheer de door de graaf aangestelde ambachtsheer. Zij lieten hun nieuw verworven status bevestigen door de bouw van kastelen in baksteen, het nieuwe bouw materiaal dat omstreeks 1250 overal snel ingang vond. De lagere adel volgde dit voorbeeld waardoor in snel tempo overal woontorens verrezen

Veel onvrije dienstlieden hadden inmiddels hun vrijheid door koop of schenking gekregen. Niettemin kwamen de Kennemers in de jaren 1272-1274 in opstand. De gebrekkigheid van de dorpsstructuren, ontstaan uit de ontbonden hoven en de onevenredigheid in de verplichtingen tussen de huislieden enerzijds en de edelen anderzijds over de betaling van het schot (een grafelijke belasting) en de heervvaart, waren zwaarwegende grieven. De edelen werden naar hun mening bevoordeeld. In het Kennemer Landrecht van 1274, hernieuwd in 1292, probeerde graaf Floris V aan deze grieven tegemoet te komen.

In 2005 verscheen een omvangrijke studie over dit Kennemer Landrecht waarop A.J. Allan in 2005 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde. Voor een goed begrip van de juridische verhoudingen in Kennemerland in de overgangstijd van hof naar ambacht (1250-1300) is deze fraaie studie met uitvoerige toelichting van de 41 artikelen van het landrecht, onmisbaar. In dit landrecht hebben de dorpsbewoners hun nieuwe rechtspositie als vrije huislieden laten vastleggen. Het landrecht was voor de dorpsbewoners van dezelfde betekenis als de stadsrechten voor de poorters, maar anders dan in de stad bleef de ongelijkheid tussen de huislieden en de edelen bestaan.

Van de grotere hoven die nog lang hun karakter hadden behouden, zullen hier enkele de revue passeren, namelijk de grafelijke hof Hofland met een meierij van de abdij van Egmond en de hof van de abdij van Egmond met een meierij in Alkmaar. De overeenkomsten en verschillen in hun ontwikkeling kunnen inzicht geven in het functioneren van een hof in het kustgebied van Kennemerland en in de verschuiving van een overwegend agrarische economie naar een geldeconomie, van het hofstelsel naar het ambacht.